

Irk Ferenc
KRIMINOLÓGIA ÉS BŰNMEGELŐZÉS VISZONYA
RIZIKÓTÁRSADALOMBAN

Összegzés

A kriminológia fogalma és tartalma – ami e tudományterület kezdeteitől fogva mindmáig elválaszthatatlan a bűnügyi tudományok többi területétől – az utóbbi fél évszázadban jelentős változáson ment át. A kriminológusi megközelítés alapja ugyan a büntető anyagi jog, ám ismeretanyagának zöme részint a szociológia, részint a pszichológia tudományában gyökerezik. Épp ezért e két utóbbi tudományterület viselkedés-magyarázó elméletei nem maradtak hatástalanok a kriminológiára sem. Ennek folyománya, hogy ma már egyrésztől kevesen vitatják a kriminológia alapvetően szociológiai indíttatását, másrésztől azt az álláspontot, hogy a büntető anyagi jog keretei szorítják korlátok közé a kriminológus vizsgálódási területét. A büntetőjogi büntetés eszköz a bűn megtorlására. Ahhoz, hogy a büntetőjog a társadalom igazságérzetének hosszú távon eleget tudjon tenni, a büntetendő tettek és személyek körét okosan kell körbehatárolni. Ebben a szociológiai indíttatású, tehát a társadalmi folyamatokat megértő és a változásokra kedvező lehetőségeket javasoló kriminológia elmélete és gyakorlata – gyorsan átalakuló társadalmi-gazdasági környezetekben – tesz kísérleteket. Ezt igazolják a kriminológia tudományát művelők könyvei és egyéb írásai. Ebbe a sorba óhajt illeszkedni a múltból a jövőbe vezetni kívánó jelen tanulmány. Középpontjában az utóbbi húsz év társadalmi változásainak a bűnfogalomra és a bűnmegelőzésre gyakorolt ellentmondásos hatásainak vázlatos áttekintése áll.

Átmenet: osztálytársadalomból rizikótársadalomba

Egyre többen veszik tudomásul, hogy az elmúlt évszázadokra jellemző folyamatos változások napjainkra olyan társadalmi átalakulásokat indukáltak, amelyek színvonalukban eltérnek a korábbi évtizedek és évszázadok mozgásaitól. E – minőségi – fordulathoz vezető folyamatnak a kezdetei a második világháborút követő új gazdasági-társadalmi rend, az ezzel együtt járó technikai fejlődés, továbbá a világ soha nem látott társadalmi-gazdasági polarizálódásához köthetők. Ennek, a sokak számára egyértelműen és kizárólagosan fejlődésnek tetsző transzformációnak – a jószemű tudósok számára legalábbis – a kezdetektől érzékelhetően voltak az árnyoldalai, vagyis a látszólag kizárólag pozitív jellegzetességeket mutató „fejlődésnek” hátrányai, veszélyei is. Első hangsúlyos figyelmeztetés a Római Klubba tömörült szakemberek részéről

hangzott el, még az 1960-as és az 1970-es évek fordulóján.¹ A mindinkább kizárólagosan pénz- és ennek következtében gyors extraprofitra orientált országok döntéshozói azonban az elejétől fogva – néhány tetszetős lózung hangoztatásától eltekintve – nem sokra becsülték e figyelmeztetéseket, s változatlanul úgy viselkedtek, mintha a már jól bevált eszközökkel és módszerekkel továbbra is sikeresen lehetne kormányozni a világot. Különösen jellemző volt ez a gazdaságilag legfejlettebb országok kormányaira, hangadó pártjaira. (A múlt idő használata tulajdonképpen hiba, mert ez a felfogás jellemző mindmáig, tehát jelenkorunk ún. fejlett országainak politikájára is.)

Időközben azonban olyan jelentős változások következtek be, amik gyűjtőfogalmául a világ globalizációját nevezhetjük meg. A gazdaságilag erős, vezető pozícióban levő országok helyzete – legalábbis rövidtávon – tovább javult, a közepesen fejletteké – bár jelentős változásokon ment át – némi átrendeződést követően, az előbbi csoportba tartozókhöz viszonyítva, többnyire megmaradt a korábbi (követő) szinten, míg a már korábban is a legkedvezőtlenebb helyzetben levőké tovább romlott, azaz az előző két csoporttól való leszakadásuk folytatódott.

Mindezen fejlemények részben már jelenleg is jól érzékelhető, részben még csak vélelmezhető (sőt: számos esetben már valószínűsíthető) társadalmi következményeiről mintha nem esne elegendő szó. Legjobb esetben is a globális folyamatok globális következményeinek egyikét-másikat kiragadva bombasztikus részmegoldásokra születnek olyan javaslatok, amelyeknek más területekre kiható következményeit senki nem vizsgálja. (Friss példa erre az ún. bioüzemanyag-termelés tündöklése és gyors bukása.) Ez a megállapítás érvényes mindhárom csoportba tartozó országok és ország régiók belső viszonyaira is, amik – együttesen a világ egészét jellemző változásokkal – korábban ismeret-

¹ 1968-ban alakult nemzetközi csoport a globális gondok feltárására. A cselekvés három pilléréként a globális nézőpontot, a holisztikus szemléletet és a hosszú távú megoldásokat jelölte meg. A tudósok első jelentése: „A növekedés korlátai” 1972-ben jelent meg, hatalmas feltűnést, sokakban értetlenséget és felháborodást keltve. A Római Klubban tevékenykedett több magyar tudós – Gábor Dénesen kívül Bognár József, Szentágothai János és László Ervin. A politikusok a XX. század első felében felismerték, hogy a globális problémák meg tárgyalására, megoldására egy közös fórumra van szükség. A két világháború közti időszak Népszövetségének sikertelensége után az Egyesült Nemzetek Szövetségének megalapítása új kísérlet volt, de ez a politikai fórum sem bizonyult elegendőnek. In <http://www.feltalaloink.hu/tudosok/gabordenes/html/gabdenesm1.htm>

len (és sokak számára meglepő) fejleményekhez vezettek. Ezek némelyikére a későbbiekben még visszatérünk.

Mivel foglalkozik a kriminológia és mivel nem?

A kriminológiai kutatások elválaszthatatlanok a büntetőjogtól. Szemben ez utóbbi diszciplínával a kriminológia mozgásteret azonban jóval tágabb, mert a – részben már említett – „határtudományok” ismereteit is felhasználja. Szemben a bűnügyi tudományok körébe szokászerűen besorolt tudományterületekkel, s különösen a büntetőjoggal: *életviszonyokat nem szabályoz, hanem felismer*, és ha kell, a bűnügyi tudományok egyéb vonulatai számára javaslatokat tesz: megerősít, kritizál, változtatást kezdeményez.

A *kriminológia segédtudományai* sorában ezért jól tudja hasznosítani nemcsak a rendszerelmélet vívmányait, de a társadalomtudományok köréből a statisztika, a szociológia, a pszichológia és a pedagógia ismeretanyagát. Eredményeinek közzétételére számos fórumot képes igénybe venni. Ezért becses eredményekkel szolgálhat különösen a múltba tekintő és kevésbé jövőorientált büntetőjog számára. Éppen e mozgékonyaságából fakad *felelőssége* is: *fel kell ismernie* nemcsak a büntetőjog által szabályozott devianciák lényegi összefüggéseit (így például azok struktúráját, dinamikáját, oksági összefüggéseit), hanem általában a *társadalomra veszélyesség* szempontjából fontos jelenségeket is, amik kriminalizálási vagy épp ellenkezőleg: dekriminalizálási igényt, lehetőséget involválhatnak. Nemkülönbön bizonyítékokkal alátámasztott információkkal szolgálhat azokról az összefüggésekről és következményekről, amelyek jelentőségének a bűnügyi tudományok egyéb szakágai esetleg nem tulajdonítottak kellő súlyt. Ezekből az ismeretekből építkezve *javaslatokat* dolgozhat ki a társadalomra súlyos mértékben veszélyt és kárt jelentő jelenségek hatékony megelőzésére. Arra is rámutathat – sőt bizonyítékokkal szolgálhat –, hogy a normasértést követő hagyományos beavatkozások hatékonysága megkérdőjelezhető, alternatív és a korábbinál eredményesebb (így a mindinkább fontossá váló költség-haszon elemzésen nyugvó) megoldásokat terjeszthet elő egyes deviáns megnyilvánulások visszaszorítására. Végső esetben bebizonyíthatja, hogy a korábban normasértő magatartás társadalmi veszélyessége oly mértékben csökkent, hogy a beavatkozás szükségtelenné vált, vagy valamely magatartás oly mértékben vált általánossá a társadalomban, hogy emiatt válhat indokolttá a tilalmazottság megszüntetése. Ugyanakkor más jelenségek társadalomra veszélyessége viszont – ugyancsak elterjedtségének növekedése folytán – fokozott jogi beavatkozást igényelhet. A *korszertű kriminológia* – igénybe véve a társtudomá-

nyok korszerű módszereit – a bűnügyi helyzetre adandó eredményes rövid- és középtávú válaszreakciók kezdeményezője lehet.

Az utóbbi két-három évtizedben viszonylag nagy számban jelentek meg kriminológiai tárgyú monográfiák, részben egyetlen szerzőtől, részben egy vagy több szerkesztő gondozásában, több író közreműködésével.² Amennyiben ezeknek a műveknek csupán a tartalomjegyzékét és szakirodalmi hivatkozási bibliográfiáját vesszük alaposan szemügyre, láthatjuk részint a standard témakörök hasonló és eltérő megközelítéseit, részint azokat a tárgyköröket, amelyeket csupán egyes művek tartalmaznak, mások viszont hallgatnak róluk; nemkülönben tanúi lehetünk az évtizedek alatt bekövetkezett súlyponteltolódásoknak és a tudomány régtől tartós és új felismerései beépülésének is e művekbe.³

A XX. század közepétől (még inkább az 1970-es évektől) datálható az a korszak, amikor a kriminológusok szám szerint egyre növekvő, és gondolkodásmódjában mind sokszínűbbé váló közössége elkezdett elszakadni országga kodifikált bűncselekményeinek körétől, s hozzálátott foglalkozni olyan társadalmi jelenségekkel, amelyek bűncselekményeket generálnak,⁴ másrészt olyanokkal, amelyeket a bünte-

² A teljesség igénye nélkül a legjelentősebbek közé sorolhatjuk: SCHWINDT, H.-D.: *Kriminologie*. 17. Auflage. Kriminalistik Verlag, 2007.; SCHNEIDER, Hans-Joachim (Hrsg.): *Internationales Handbuch der Kriminologie*. Band 1. W. de Gruyter, 2007.; ALBRECHT, P.-A.: *Kriminologie*. 3. Auflage. Verlag C.H. Beck, 2005.; HALE, Ch. – HAYWARD, K. – WAHIDIN, A. – WINCUP, E. (eds.): *Criminology*. Oxford University Press, 2005.; WALKLATE, S.: *Criminology. The Basics*. Routledge, 2005.; ADLER, F. – MUELLER, G. O. W. (szerk.): *Kriminológia*. Osiris, Budapest 2000.; KAISER, G.: *Kriminologie*. C. F. Müller Verlag, Heidelberg 1996.

³ Erre lásd például Günther KAISER és Hans-Dieter SCHWINDT már idézett műveinek korábbi és későbbi átdolgozott és kiegészített kiadásait, Peter-Alexis ALBRECHT: *Kriminologie* című, szintén több kiadást megért, elsősorban büntetőjogi megközelítésű opuszát, de ugyanígy a magyar nyelven is elérhető ADLER – MÜLLER – LAUFER (már idézett) *Kriminológia* című könyvét.

⁴ Ezek sorában alaprunkának tekinthető a labeling teóriát összegezõ QUENSEL, Stephan (1964): *Socialpsychological Aspects of the Criminology: Action, situation and personality*. Enke, Stuttgart; továbbá: A. C. MEADE: The Labeling Approach to Delinquency: State of the Theory as a Function of Method. *Social Forces*, 53/1974. 83–91.; KJECKEISEN, W.: *Die gesellschaftliche Definition abweichenden Verhaltens. Perspektiven und Grenzen des labeling approach*. /Juventa Materialien M15./ Juventa Verlag, 1974.; Arbeitskreis Jungen Kriminologen (Hrsg.): *Kritische Kriminologie. Positionen, Kontroversen und Perspektiven*. /Juventa Materialien M18./ Juventa Verlag, 1974. Legújabbban lásd DELLWING, M.:

tő jog büntetni rendel. Ez utóbbi körben felfedezte: nagy számban vannak olyan cselekmények, amelyek elkövetőivel szemben – még ha a bűnüldöző hatóságok tudomására is jutnak és az elkövetés alkotmányos-jogállami eszközökkel bizonyítható is – a hagyományos büntetések jórészt hatástalanok, mert a társadalom többsége (már vagy még) nem követi az elvárásokat (nem működik a tabuszerep). Ezzel egyidejűleg egyre bővül a büntetőjog eszköztáránál hatékonyabb eszközök és módszerek köre az adott jelenség visszaszorítására. Ennek a szemléletnek legnagyobb alakjai az ún. *labeling approach* „iskola”⁵ köré tömörültek egy oly időszakban, amikor (az 1968-as, majd az 1970-es évek eseményei) a polgári berendezkedésű európai országok zömét alapjában rázták meg, s átmenetileg kétségessé vált a világháborút követő polgári (kapitalista) demokratikus államberendezkedés fenntarthatósága.⁶ A kormányok mindezen események hatására kénytelenek voltak szembenézni olyan feladatokkal, mint a biztonság, mint jelenség újrafogalmazása,⁷ továbbá a lakosság biztonság iránti megnövekedett igényének kielégítése.⁸

Reste: Die Befreiung des Labeling Approach von Befreiung. *Kriminologisches Journal*, 3/2008. 162–178. o.

⁵ Ennek egyik fő „vivmánya” annak nyilvánvalóvá tétele volt, hogy a modern jogállamban is működik a kontraszelekció: vannak a törvény előtt egyenlő polgárok között egyenlőbbek.

⁶ Az ún. hatvannyolcas diákmozgalmak, majd nem sokkal később a Vörös Brigádok tevékenysége – főként Német- és Olaszországban. Időben ezekkel egybeesett az első, tömegeket megmozgató környezetvédelmi (zöld) mozgalmak elsősorban atomerőmű-ellenes akciósorozata, valamint a különféle, részben politikai megfontolásokkal alátámasztott repülőgép-eltérítések. Az érintett kormányok ezeket a jelenségeket különösen a kezdeti időszakban meglehetősen nehezen kezelték.

⁷ Erre lásd például FINSZTER Géza: *A rendészet elmélete*. OKRI–KJK–Kerszöv, 2003.; IRK Ferenc: *Közbiztonságtan*. RTF jegyzet. 2007.

⁸ Többek között erről szóltak Korinek Lászlónak a bűnözéstől való félelem és szorongás kérdéskörét tárgyaló – részben nemzetközi – kutatásai az 1980-as évektől. (Így például A magyar népesség viktimizációjának néhány aspektusa. *Jogtudományi Közöny*, 1985/1. 10–14. o.; ARNOLD, H. – KORINEK L.: Bűnözési leterheltség a Német Szövetségi Köztársaságban és Magyarországon. *JPTE Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből XVII*. Pécs 1986.; KORINEK L.: Latencia és prognózis. *Belügyi Szemle*, 1987/4. 78–80. o.; KORINEK L.: Egy követéses vizsgálat ürügyén a bűnözési félelemről. *Jogtudományi Közöny*, 1996/7–8. 294–302. o.; nemkülönben Korinek László e témakörben írt monográfiái, mint KORINEK L.: *Rejtett bűnözés*. KJK, 1988.; KORINEK L.: *Félelem a bűnözéstől*. KJK, 1995.), ugyanígy a Klaus Sessar irányításával öt európai ország nagyvárosaiban folyt *Insecurities in European Cities*

Az 1980-as évektől új jelenség vette kezdetét, amit leginkább *globalizált vilárendszerként* aposztrofálhatunk.⁹ *Anélkül, hogy a régi bűnök kezelésének problémái megoldódtak volna, minőségileg teljesen új nehézségekkel szembesült a világ.* S hogy a helyzet még bonyolultabb legyen: az új elmentmondásokkal, nehézségekkel a Föld különböző részei más-más módokon és eltérő társadalmi, gazdasági, ideológiai támaszokkal kényserültek szembesülni.

A kriminológia ezt a változást ma még nem reagálta le, pedig a most említett folyamat kezdete óta már legalább három évtized telt el.¹⁰ A korábban említett átfogó munkák jó részéből vagy teljesen hiányzik az új veszélyeknek, akárcsak a felismerésére való jelzés, vagy ha mégsem, legfeljebb néhány utalás található rájuk. Nem az (pontosabban: nem csak az) a probléma, hogy az új vilárend káros *rész*következményeivel nem foglalkoznak a szakemberek (itt – látszólag legalábbis – minden rendben, hiszen a büntetőjogi szabályozással szinkronban a kriminológiai kutatások is folynak), hanem az, hogy ezen új jelenségek *társadalmi beágyazottságával kapcsolatos elméleti és gyakorlati összefüggések kidolgozása nem történt meg.* Divatos kifejezéssel élve: *a kriminológiában (is) elmaradt a paradigmaváltás.* Ehelyett a kriminológusok többsége megmaradt a „közvéleményt” napi szinten irritáló és a napisajtó szintjén megjelenő jelenségek vizsgálatánál. Kis túlzással azt is mondhatjuk: *a közügyű kiszolgálására szorítkozva a kriminológia prostituálódott.* Művelői – tisztelet a kivételnek – azt kutatják, amire a hatalom pénzt ad, s ezáltal e szakma is – közvetve – arra a szolgaszerepre degradálódik, amire a mindenkori politikai elit képviselői formálisan vagy informálisan „megkérik”. A társadalomnak kárt okozó cselekmények okainak változására éppúgy

(INSEC) kutatások (a magyar változat: BARABÁS T. – IRK F. – KOVÁCS R. (szerk.): *Félelem, bűnözés és bűnmegelőzés Európa öt nagyvárosában.* OKRI, Budapest 2005., továbbá IRK F. (szerk.): *Áldozatok és vélemények I–II.* OKRI, 2004. című kutatási beszámoló jelentős része.

⁹ Ennek a témakörnek magyar nyelven is megjelent egyik alapműve: MARTIN, Hans-Peter: *A globalizáció csapdája. Támadás a demokrácia és a jólét ellen.* Perfekt, 1998., de ugyanebbe a körbe sorolható Jean ZIEGLER: *Die Barbaren kommen. Kapitalismus und organisiertes Verbrechen* című műve is (Goldmann, 1999.).

¹⁰ Ennek bizonyítéka, hogy Ulrich Beck első, e témában publikált könyve is immár több mint két évtizeddel ezelőtt került ki a nyomdából. De Fritz Sack egy 1995-ös, budapesti szimpóziumon elhangzott előadásában szintén érintette már e témát, még ha ő elsősorban az ún. második modernizációra is helyezte a hangsúlyt. Vö. SACK, F.: *Társadalmi átalakulás és kriminalitás – a társadalmi átalakulás mint kriminalitás.* In IRK F. (szerk.): *Társadalmi átalakulás és bűnözés. Magyar–Német Kriminológiai Szimpózium.* [Budapest, 1995. augusztus 20–25.] OKRI, 1997. 95–132. o.

nem fordítanak energiát, mint ahogy a lehetséges korszerű megoldásokra sem.¹¹ Ennek bizonyítéka, hogy a kutatások jelentős részéből teljes mértékben hiányzik a tágabb értelmezésben előny-hátrány, szűkebb megközelítésben költség-haszon elemzésnek nevezett tevékenység, nemkülönben a bevezetett intézkedések hatékonyságelemzése (utóvizsgálat).¹²

Mit képes szabályozni a büntetőjog és mit nem?

A kriminológia elméleti művelésének korszerűsödését nagymértékben befolyásolja az a tény, hogy a büntetőjog – túl a diszciplína alapjellemzőjének tekinthető, már korábban megemlített múltba tekintést, ami az új jelenségekhez való nehézkes és megkésett alkalmazkodását eredményezi – láthatóan hosszabb idő óta nem tud mit kezdeni a globalizálódott világ új, társadalomra káros jelenségeivel. A nehézség már annak megfogalmazásánál kezdődik, hogy *mi a káros, a közömbös és a hasznos*, melyek azok a kritériumok, amelyeket alkalmazva a jelenségeket a két szélső fogalom alá rendezhetjük. A posztmodern kor büntetőjogát számos olyan kihívás érte, amelynek kezelésére egyelőre e jogterület képtelen jó megoldás találni. Ráadásul ez az állapot sok országban, ország-régióban időben egybeesik a politikusok azon mind sürgetőbbé váló igényével, hogy a társadalomban mélyen gyökerező, hosszú ideje meglévő problémák váratlan (?) felszíni megnyilvánulásait a büntetőjog eszköztárával gyorsan szublimálják, de legalábbis látszólag tegyék olyanná, mint ami felett az állam kontrollt képes gyakorolni.¹³ Napja-

¹¹ Sokan e mondatot bizonyára kikérik maguknak. Azonban egy, alapvetően gazdaságilag racionalizált világban a hagyományos büntetéseket felváltó módszerek (például szabadságvesztés-büntetés mértékének csökkentése, helyette vagy mellette a tettes-áldozat kiegyezés, vagy a mostanság közkedvelté vált ún. resztoratív igazságszolgáltatás szorgalmazása csak akkor kezelhető a helyén, ha egyrészt továbbra is eleget tesz a büntetés alapvető feladatának (tabuszerep), másrészt bizonyíthatóak az új módszer részben költségvonzataiban is megmutatkozó előnyei a korábbi metódus hátrányaival szemben.

¹² Félreértés ne essék: ez nem csak a magyar kriminológiai kutatások bírálata. Lényegében ugyanilyen alapokon lehet kutatási pénzt nyerni egyik vagy másik EU-kormányok preferálta témakörökhöz, s lehetetlen más, az előbbieknél esetleg sokkal „érzékenyebb” témaköröket kutatásokkal alátámasztva feszegetni. Ennek bizonyításához nem kell mást tenni, mint megnézni az elmúlt néhány év (országokat átfogó) kutatási pályázatkiírásait.

¹³ Vannak, akik még emlékeznek egyik volt miniszterelnökünk bölcsnek és szakszerűnek épp nem nevezhető kijelentésére, ami pregnáns példája ennek a

inkra azonban világossá vált: a megoldáskeresésnek ez a módja zsákutcába vezet. Sem a büntetőjog paragrafusainak exponenciális görbe menti növelése, sem a potenciális vagy tényleges bűnelkövetőkkel szemben (érdekében) történő beavatkozási kísérletek önmagában nem teremt sem nagyobb közbiztonságot, sem jobb biztonságérzetet.¹⁴ S hogy ezen beavatkozások, problémamegoldási kísérletek közül egyesek mennyire átgondolatlanok voltak, azt nemcsak az Alkotmánybíróság megsemmisítő határozatai, de a paragrafusokat alkalmazni kénytelen intézmények napi joggyakorlatában mutatkozó ellentmondások is bizonyítják.

A rendszerváltás óta eltelt immár csaknem két évtized alatt több tanulságot is levonhattunk már. Így például rá kellett jönnünk: hiú ábránd, hogy a lakosság többségét vagy annak egy jelentős részét irritáló (sokak által ezért társadalomra nagymértékben veszélyesnek tartott) magatartások teljes köre bevonható a büntetőjogi normák körébe. Ugyanígy megtanulhattuk, hogy számos – elsősorban a gazdasági-pénzügyi szférát, magát a kapitalista gazdálkodást kedvezően érintő és súlyos károkat okozni képes – devianciát *büntetőjogon kívüli eszközökkel* a büntetőjog körébe tartozó megtorlásoknál sokkal eredményesebben leher kedvező irányba befolyásolni.¹⁵

További akadályok is tornyosulnak a büntetőjog hatékony működése előtt. Ezek között napjainkban nyomatékkal kap hangsúlyt az a tény, hogy globalizált világrendszerünkben a sok évszázadon át természetessé vált *territorialitás elvének következményei*, így például a nemzeti önzés és hit saját felfogásunk egyedüli igazságosságában („megfűszerezve” a gazdaságokban és a világ különféle társadalmában zajló radi-

gondolkodásmódnak. Így szolt ország-világ nyilvánossága előtt: „ami itt van, az nem közbiztonság”.

¹⁴ Jól példázza a mondottakat az az OKRI-ban, 2007-ben zárult vizsgálat, aminek során kiderült, hogy a jelenlegi Btk.-t (1978. évi IV. tv.) hatálybalépését követően 2006. július 1-jéig, 77 ízben módosították, ami összesen 1104 törvényi szakaszt érintett. Az említett időszakban 654 módosított és 249 újként kodifikált szakasz lépett hatályba, s 201 szakasz dekodifikálására került sor. Részletesen lásd DUNAVÖLGYI Szilveszter – FINSZTER Géza – KISS Anna – LIGETI Miklós: *Közbiztonsági stratégia és kriminálpolitika. Az OKRI 1993-as koncepciójának utóélete*. [Kézirat.] OKRI, 2006.

¹⁵ Arra jelen anyagban csak röviden utalhatok: ezen eszközök egyik része a legalitás körében tartozik, míg másik része – a hatósági ügyintézés lassúságától és következetlenségétől nem függetlenül – az illegális (önbíráskodás) körében egyre szaporodik. Nem lebecsülhető az sem, hogy ezek az illegális problémamegoldó módszerek viszonylag széles körű (többnyire hallgatólagos) lakossági támogatást élveznek.

kális változásokkal) csak a kölcsönös meg nem értés irányába és a kompromisszumkereséssel szembe haladó út felé vezethet.

A problémák eredete – közöttük a gyökeresen eltérő alapokra épülő civilizációk képmutatásai, valamint ezek következményei – itt nem fejthetők ki. Az „igazságosan vagy okosan” dilemmájának elemzése¹⁶ a bűnügyi tudományok művelői számára talán még soha nem volt annyira időszerű, mint napjainkban.

Morál és jog – eltérő felfogások jóról és rosszról

A bűnös magatartás elítélésének háttere évszázadokon, évezredekken keresztül a morális megvetés volt. Amennyiben a lakosság többségének valamely tetről alkotott értékítélete tartósan eltért a hatalom gyakorlóinak az erőszak eszközeivel is kikényszeríthető álláspontjától, úgy annak különféle következményeivel kellett számolni. Az erőszakszervezet monopóliumával rendelkezők részéről azzal, hogy a jog tabuszerpe széles körben sérül vagy teljesen megszűnik, a másik fél pedig – a hatalomgyakorlás jellegétől függően – vagy negligálhatta az elvárásokat, vagy kényszer hatására mégis követte azokat. A jogsértéseknek következményei koronként változtak, kezdve a morális dorgálástól a forradalmi (ellenforradalmi) terrorig.

A *hatalomgyakorlók és* – nevezük a többséget bizonyos leegyszerűsítéssel – *alattvalók* jogról alkotott véleménye mindig ellentmondásos volt. Ez koronként és a követendő jogi előírások, a megszegésükért járó szankciók fajtáit és mértékét tekintve változatos képet mutatott. Kedvező esetben a lakosság többségét alkották az önkéntes jogkövetők és a kisebbségét a jogsértők. A kettő arányát lényegében mindig az határozta meg, hogy az emberek milyen széles körében, mekkora morális támogatást élvezett a jogszabály. A morál és a jog viszonyáról ehelyütt szintén nincs lehetőség bővebben értekezni, azt azonban ezúttal is célszerű hangsúlyozni: csak kényszer hatására, morális „segítség” nélkül a jogi előírások követése korlátozott és felszínes, mert nem ágyazódik be a társadalom értékrendjébe, döntési-választási helyzetekben különösen problematikus lehet, mert nem válik természetes, az elvárttal azonos, rutinszerű viselkedést megalapozó normává.¹⁷

¹⁶ SZABÓ András: *Igazságosan vagy okosan*. Akadémiai Kiadó, 1993.

¹⁷ HELLER Ágnes: *A szándékától a következményig*. Magvető, Budapest 1970. 380. skk.; IRK Ferenc: A morál és a büntetőjog helye jelen társadalmunkban. In TÓTH Károly (szerk.): *Emlékkönyv Dr. Tokaji Géza születésének 70. évfordulójára*. Szeged 1996. 115–124. o.; IRK F.: A morál és a büntetőjog időszerű kérdései. *Kriminológiai Tanulmányok*, 37. kötet. Budapest 2000. 258–277. o.

Eddig lényegében általánosságban, egyetlen társadalom keretei között volt szó morál és jog viszonyáról. Alapvetően új helyzet elé került a világ, amikor a globalizáció hatására a különféle, egymással szöges ellentétben álló morális alapokon nyugvó jogrendszerek „napi gyakorisággal” találkoznak egymással. Ennek szélsőséges, ám talán legplasztikusabb példája többnyire a kultúrák konfliktusának tárgyalásakor szokott a példák élére kerülni: amit az egyik morális renden alapuló jogrendszer terrorizmusnak titulál, azt egy másik erkölcsi elveken alapuló jogrendszer felszabadító harcnak, függetenségi háborúnak nevez.¹⁸ Mindkét moralitás mögött erkölcsi meggyőződésekre (hitekre) alapozott hivatkozások és – erről eddig nem esett szó – politikai-gazdasági érdekek és érdekérvényesítő eszközök állnak. És milliós, esetleg milliárdos nagyságrendben mérhető lakossági tömegek, amelyeknek tagjai kizárólag az egyik szemlélet elfogadhatóságát hiszik el. Közülük kerülnek ki a szélsőséges (szalonképeesebb kifejezéssel radikálisoknak nevezett) fanatikusok (ilyenek a gerilla hadviselési módok legkülönbözőbb változatait preferáló emberek is), akik a többségből kiválva, azoknak mintegy példaképpül, érdekérvényesítő médiumként szolgálva, avagy éppenséggel hősként felmutatva magukat – olyan eszközöket és módszereket használnak, amikhez a többségnek nem a hite, „csak” a bátorsága hiányzik.¹⁹

A morál és jog viszonyáról más összefüggésben is említést kell tennünk. Erre az utóbbi évtizedek világvége-hangulatot keltő – és jelen anyagban másutt részletesebben is tárgyalt – újfajta kockázatok adnak indokot. Nem kevesen vannak olyanok, akik (vagy szervezetekről esvén szó: amelyek) a rizikótársadalom új kihívásaira adandó válaszok elmaradását, késedelmét vagy számukra nem kielégítő válaszait morális megfontolásból (is) kritizálják. E nézet hívei közül kerülnek ki azok, akik az általuk meggyőződéssel vallott (és tudományos bizonyítékokkal vagy alátámasztott, vagy nem igazolt) felfogásukat egybekötik a világ

¹⁸ Ez az elmúlt évszázadok, évezredek során sem volt másképp. Ami újdonság, hogy a globalizáció egyik fejleményeként ezek a gyökeresen eltérő „hitelvek” egyrészt máról holnapra átlépték az országhatárokat, és országok, földrészek napi politikai-gazdasági kapcsolatainak válnak súlyos kihatásokkal, gyakran kiszámíthatatlan következményekkel járó, befolyásoló tényezőivé.

¹⁹ Természetesen ez sem újdonság, csak az évszázadok során a „technika” változott. Ha máshonnan nem, történelmi tanulmányainkból tudjuk: ugyanilyen jelenségek zajlottak le az egykori vallásháborúkban, amelyek azonban térben és időben korlátozottak voltak. Önfeláldozó mártírok is mindig akadtak, akik közül nem egyet mindmáig szentként tisztelnek. Újabbban a tudomány vívmányai értek el olyan szintet, hogy az eszközökben és módszerekben gyökeres, minőségi változás következhetett be.

mai morális (amorális) állapotával. Ha kifogynak a racionális argumentumok, még mindig jöhetnek az érzelmekre ható irracionális érvelések.

Problémafelismerés, megoldáskeresés – őszinteség és képmutatás

Az elmúlt évtizedekben megszámlálhatatlan nemzeti és nemzetközi konferencia megrendezésére került sor, amiken vezető államférfiak – nyilván az általuk legkiválóbbaknak vélt szakértők tanácsaira támaszkodva – a helyzet kezelésére *deklarációk*ba csomagolt fogadalmakat tettek.²⁰ Ezek egy része azt sejteti, hogy a határozatok szövegezői és aláírói a nehézségek kiváltó okainak jelentős részével nagyjából tisztában vannak, csak éppenséggel a bátorságuk hiányzik ahhoz, hogy döntő lépéseket tegyenek, adekvát válaszokat adjanak az egyre kezelhetlenebb problémákra. Ennek a kívülről szemlélve tehetetlenkedésnek tetsző, látszólagos egyhelyben topogásnak, a cselekvések legfeljebb végső eszközként való bevetésének többnyire belső okai vannak, s ezek között első helyen szerepel a *politikuskok népszerűségvesztésének kockázata*. Erre vezethető vissza az a számos, előre prognosztizálhatóan és utólag igazolhatóan kizárólag érdek vezérelte döntéscsúszás, amiről tudnivaló: soha nem kerül a deklarált cél eléréséhez szükséges cselekvés a megvalósítás fázisába. Ebben a gazdaságilag fejlett országok nemzeti szinten és a nemzetközi szervezetekben hagyományosan sajátos érdekérvényesítő szerepet vállalnak. Az azonban kérdéses, hogy ennek az alapvetően önző, egy országon belül éppúgy, mint egy-egy ország régióban a folyamatokat determináló kisebbségnek – legalábbis rövid távon – előnnyel járó eredményei a többség számára milyen hátrányokat indukálnak, s ezek a hátrányok – jelentős minőségi változásokon átesve – mikor és milyen formában ütnek vissza a ma még előnyt élvezőkre, számukra is súlyos, esetleg már visszafordíthatatlan káros következményekkel. A *felszínen* pillanatnyilag „csak” olyan jelenségeket láthatunk, mint például szegénység, energia-hiány, globális felmelegedés, migráció. Ezek okait és magukat a jelenségeket folyamatukban vizsgálva azonban azt is észrevehetjük, hogy a *mélyben* természeti és társadalmi eredetű és következményű katasztrófák előjelei sorakoznak egyre nagyobb számban. Ezek napi szinten történő kezelése során gyakorlatilag keverednek egymással a partikuláris önzés, a be-

²⁰ Ezek részletes és kritikus bemutatását lásd korábban Ulrich Beck és Antholy Giddens számos (részint önállóan, részint társszerzőségben írt és szerkesztett) művében, legújabbban például LOMBORG, Bjorn: *Cool it – Hideg-ér!* Typotex, 2008.

avatkozások lehetséges következményeit figyelmen kívül hagyó intervenciós kísérletek, az emberek tömegeinek radikális hitvilágok mítoszaival való butítása. (Félreértések elkerülésére gyorsan leszögezem: korántsem csak az iszlám, hanem valamennyi múltbeli és jelenlegi vallás fanatizáló irányzatára gondolok és a magam részéről a vallásos vakhit kategóriájába tartozónak tekintem az olyan mozgalmakat is, mint például az ún. „mélyzöldek” vagy a Greenpeace tudományos bizonyítékokkal alá nem támasztott mozgalmár akciói.²¹ Minden olyan nézetet ide sorolok tehát, amelyik nem érveket vet egybe ellenérvekkel, amelyik támad, de nem ad semmiféle reális alternatívát a megtámadott elképzeléssel, tevékenységgel szemben, végső soron, amelyik önmagát az egyedüli és kizárólagos igazság birtokosának tartva valamennyi, a sajátjától eltérő gondolkodású embert kirekeszti a „normálisok” köréből.)

Nem volna helyes, ha figyelmen kívül hagynánk a jogi elvárások és azok teljesíthetősége közötti ellentmondásokat. Ismét a morál és a jog ütközésével szembesülünk. Legalább kérdés formájában fel kell vetnünk: milyen morális alapon várja el a többség érdekképviseletét ellátó hatalom azt, hogy az általa védelmezett törvényeket azok is tiszteljék, akiknek a társadalomba való integrálódásáról nem képes (vagy esetleg be nem vallva, ám valójában nem is akar) gondoskodni? Elméleti vitákat természetesen lehet folytatni arról, hogy van-e szegénybűnözés (van!), hogy szabad-e, illik-e erről beszélni (kellene, de nem illik!), nemkülönben arról is, hogy mennyire empatikus dolog cigánybűnözést emlegetni, meg azt, hogy ma Magyarországon százezres nagyságrendben vannak olyan emberek, akiket az jellemez, hogy az egyik szegény lopja meg a másikat. Arról meg nagy a csönd, hogy mi lett a szegénység felszámolására indított programokból, mire fordítódott az adófizető polgárok e célra „pántlikázott” forintjaival, miért nem sikerült a termelő munkába visszaintegrálni azokat és azok gyermekeit, akik a rendszerváltás előtt rendszeres munkával teremtették elő maguk és családjuk számára a szerény, ám tisztességes és biztos megélhetésre való pénzt? Összegezve: miért nem dolgozhatnak azok, akik dolgozni szeretnének? Miért csak a dologtalanság és a bűnözés közötti összefüggés hangsúlyozására (vagy tagadására) van energia, miért nem lehet végre belátni, hogy a munkához való jog az Alkotmányban rögzített alapjogosultság, amit a rendszerváltás elméletben nem, csak a mindennapi gyakorlatban helyezett hatályon kívül? A feketemunkát lehet törvényileg üldözni, de ettől még tény, hogy az emberek többsége azért kénytelen a munkavégzésnek ezt a formáját választani – mert nincs

²¹ Lásd erről bővebben: LOMBORG: i. m.

más lehetősége.²² A színesfém-tolvajokat – ha tettenérik őket – szigorúan meg lehet büntetni, a városképet csúfító koldusokat el lehet kergetni az aluljárókból, de kétséges: ezeknek az állam működése szempontjából nagyon káros (?) tettek elkövetőinek valóban van-e más lehetőségük ahhoz, hogy visszailleszkedjenek a legális munka világába. Kik a felelősök (morálisan és jogilag) azért, hogy az utóbbi két évtizedben a munkaképes lakosságnak mintegy egytizedét nem sikerült felzárkóztatni a társadalom többségéhez? Aki nem tudja azt biztosítani, hogy a polgár jogkövető módon jusson munkával elérhető jövedelemhez, annak nincs erkölcsi alapja (legfeljebb ideig-óráig erőszakszervezetekkel gyakorolt hatalma) ahhoz, hogy a jogkerülő munkával szerzett jövedelemtől megfossza az önhibáján kívül jogsértővé vált polgárt. Költség-haszon elemzésre volna szükség ezúttal is. Ennek részletes kifejtése azonban meghaladná e dolgozat terjedelmi korlátait.

Ma még kevesen vannak, akik a korábbiaktól gyökeresen eltérő törvényszerűségeket követő globalizálódott világot egységes rendszerben képesek és hajlandók szemlélni, s az előnyöket és hátrányokat ennek a felismerésnek a törvényszerűségei szerint képesek súlyozni. Pedig ennek a változásnak a következményei az élet egyre több területét érintik. Emennyiben nem készülünk fel kellő időben: egyre nagyobb számban *kezelhetetlen jelensége*nek leszünk részesei.²³ Az osztálytársadalomból a rizikótársadalom-

²² 2008 nyarán az állami – sőt EU-pénzekkel támogatott – autópálya-építésekről kapott híradások a mondottakat alátámasztják. Egyrészt az emberek – még szinte éhbéért is hajlandók dolgozni, sőt a gyermekmunka nálunk se megy kivételszámba, másrészt jól észlelhetően a munkavégzők húzzák a rövidet és nem azok, akik e páriák kizsákmányolásából gazdagodnak meg. Kicsit mintha Szicíliában lennénk, ahol senki nem panaszkodik és senki nem beszél... Lásd BODA András: *Gyermekmunka útépítésen? Népszabadság*, 2008. július 5.

²³ Ez is folyamat, amelyik már rég „úton van”. Mind gyakrabban érzékelhetők a következmények is, amelyek között leginkább látványosak az államok, államközösségek és azok egyes szerveinek (például bíróságok) egymásnak ellentmondó, a korábbi döntéseket rövid időn belül felülíró állásfoglalásai. Ezek mind-mind a hatalom bizonytalankodásának látványos megnyilvánulásai, amelyeket mindig a radikális erők használnak ki saját érdekeik előtérbe helyezésére. A közbiztonság tartalma és formája gyorsan változik, emiatt módosul a belbiztonság és a nemzetközi biztonság teljes rendszere. A technológiai fejlődés egyik következménye, hogy mindinkább elválaszthatatlan lesz a hagyományos értelemben vett katonai, illetve belbiztonsági-rendészeti tevékenység. Már ma feltehető a kérdés: a külföldről megvalósított (de belső segítők igénybevételével is támogatható), 2007-es Észtország elleni és 2008-as Grúzia elleni, a teljes államgépezetet megbénítani hivatott számítógépes hacker támadás katonai beavatkozásnak minősülhet-e, az ellene való fellépés

ba való átmenet folyamata, vele együtt a korábban ismeretlen jelenségek karbantartása olyan kényszerpályára került, amelyiket megállítani már nem, csak e változás sebességét és mozgásirányát szűk határok között – egyelőre még – befolyásolni tudunk.

A bűnmegelőzés kérdőjelei

Ezúttal nem foglalkozom a prevenció különféle rendszerkérdéseivel (például primer, szekunder, terciér megelőzés, szociális és szituációs prevenció). A megelőzés feladatait és a megoldási prioritások lehetőségeit időkontextusba helyezem, mert ennek segítségével eltérő csoportosításokat végezhetünk. Így szólhatunk

1. régi felismerésekről és régi prioritásokról,
2. régi felismerésekről és új prioritásokról,
3. új felismerésekről és változatlan prioritásokról,
4. új felismerésekről és új prioritásokról.

Amennyiben összegyűjtjük a bűnmegelőzésről alkotott utóbbi néhány évtized irodalmát, azt figyelhetjük meg, hogy azok *többnyire az 1. és a 3. csoportba* sorolt jelenségekkel foglalkoznak. Ennek kézenfekvő magyarázata, hogy a közvélemény – részint saját tapasztalataira, részint a média által közvetített információk meggyőző hatására – ezekre a veszélyekre és támadásokra a legérzékenyebb. Valamennyi közvélemény-kutatás azt mutatja, hogy a lakosságot nemhogy a veszélyek fon-

katonai vagy rendvédelmi feladat-e, amennyiben a megtámadott országoknak sikerül a támadókat azonosítani és kézrekeríteni, az illetők katonai vagy polgári bűncselekményt követtek-e el, és a kérdések sora folytatható. (Vö. BEDŐ Iván: Priusz plusz. *HVG*, 2008/35. 35–36. o. Itt jegyezhető meg: az internet a személyiségi jogok védelmét oly mértékben képes korlátozni – sőt negligálni –, ami ellen a büntetőjog a maga hagyományos eszközeivel ma teljesen esélytelennek látszik, hogy fellépessen. Kizárólag a morális fékek lehetnek, lehetnének azok az eszközök, amelyek korlátot szabhatnának mások széles körű, egyes esetekben valós alapokon nyugvó, más esetekben mindenféle valóságálatot nélkülöző lejáratásának, erkölcsi és esetleg egzisztenciális tönkretételének. Az pedig prognosztizálható: amennyiben a hagyományos igazságszolgáltatás a ma ismert lassúsággal és bizonyítástechnikai módszereivel működik a továbbiakban is, egyre gyakrabban fordulnak a polgárok nemcsak az önbíráskodás hagyományokon alapuló, és alapvetően a fizikai erőszak formájában megnyilvánuló „brutális” formáihoz, hanem érdekeik mielőbbi kikényszerítéséhez mind gyakrabban alkalmazzák a cybertechnológia „intelligens” vívmányait.)

tossági sortrendje „hagyja hidegen”,²⁴ hanem azt is, hogy a hosszú távon nagy kockázatokat jelentő káros történéseket „le se reagálja”.²⁵ Ebben természetesen nagy szerepet játszanak a fentebb, a 2. és a 4. sorban említett jelenségekkel kapcsolatos bizonytalanságok, egymásnak olykor homlokegyenest ellentmondó vélekedések, különböző megalapozottságú vélemények, tudományos vagy annak „eladott” állítások. De a „vaksághoz” hozzájárul az a tény is, hogy ezek – az előbbiekhöz képest különösen – többé-kevésbé az ismeretlenség félhomályába vesznek. A legnagyobb problémát azonban az jelenti, hogy a rövid távra programot készítő, azonnali és látványos hatásra törekvő kormányok és a mögöttük álló politikai erők (például pártok) és médiaközvetítők a körülbe vesző ígéretekénél, konkrétumokat nem tartalmazó tervekénél többre nem hajlandók.²⁶ Amennyiben azonban a moralitást is szem előtt tartjuk a döntéseknél, aligha lehet kétséges: minél erősebb egy ország gazdaságilag, annál nagyobb a hosszú távú veszélyelhárításban viselt felelőssége. A megfigyelések ezzel szemben arra utalnak, hogy ezzel a felelősségnövekedéssel fordítottan arányos a felelősség vállalási hajlandóság. A morált tehát háttérbe szorítja az érdek. Ezért nem kevesen jelen világunkat amorális, kizárólag érdek vezérelte erők által irányított államok és államszövetségek halmazának tartják.

Ennek természetesen sokrétű következményei vannak. Saját témakörünknel maradvá: mivel az érdekek a mindennapi döntésekben is a morál fölé kerekednek: ennek a torz prioritási sortrendnek nemcsak a büntetőjogi kodifikációban fedezhetjük fel a nyomait, hanem mindennek előtt az emberek mindennapi választásait követő döntéseiben. A morális tényezőket háttérbe szorító, kizárólag haszonelvű rizikóvállalás – ami napjaink döntéseiben sokszor legalábbis részbeni kényszer hatását kelti – nemcsak globális, hanem regionális és lokális szinten is megmutatkozik, olykor súlyos következményekkel.

A tudásbázis lyukas hálója

A prevenció irányok és prioritások egyértelmű kijelöléséhez számos tényező járul hozzá. Az összefüggések, ok-okozati láncolatok jelentős

²⁴ KÓ József: A bűnözéstől való félelem. In IRK F. (szerk.): *Áldozatok és vélemények I.* OKRI, 2004. 57–84. o.

²⁵ Uo.

²⁶ Lásd erre az ENSZ, a G8 és más nagy szervezetek rendezvényeinek – kompromisszumosnak utalált, valójában megalkuvó, parikuláris érdekeket preferáló, és a résztvevő országok aktuális gazdasági (és politikai) erőviszonyait kifejező, ám nyilvánvalóan a jobb érdekérvényesítő képességekkel rendelkezők akaratát deklaráló – semmitmondó határozatait.

részét nem ismerjük, sőt valószínűleg soha nem fogjuk megismerni.²⁷ Igaznak tekinthetjük e vélekedést annak ellenére, hogy a látszat (legalábbis a felületes megfigyelő részére) gyakran mást mutat, hiszen a társadalmi berendezkedések különféleségét is szem előtt tartva, az egyes országokon belüli különböző társadalmi rétegződési szinteken belül és között, a nagyszámú kutatások mindeközben számos ismertetet halmoztak fel. E körökben inkább a felismerésekre épülő *megoldási javaslatokról folyik vita*. A lehetséges beavatkozások egyik része *szakmailag* nem vitatott, szükségessége konszenzussal elfogadott, de megvalósításuk *finansziális lehetőségei* (vagy a prevenciós megközelítésből hibás prioritásmeghatározás) okán késik. Vannak, ezek mellett, viszont olyan életterületek is, ahol bár a *szakmai konszenzus* tökéletes, azonban *politikai megfontolások* hátráltatják a kívánatos megoldást. Ismét másik részük azonban olyan gyakorlati problémákat érint, amelyekben a *tapasztalatok* és ezek magyarázatai *ellentmondóak*.

A megállapítások egyaránt érvényesek a hagyományosnak tekinthető életterületeken megvalósuló bűncselekményekre, azok elkövetőire és sértetteire, nemkülönben a posztmodern korszak új veszélyeire és károkozásaira. (A korábbi felsorolásban utolsóként említett kategóriára.) A különbség a régi és az új felismerések között „csak” annyi, hogy amíg a *regiekre már léteznek* – még ha ma már olykor meghaladottnak vagy meghaladandónak tekinthető – *válaszok*, addig az *újakra* adandó *befyes reakciók* – ha egyáltalán elindultak már – *kitaposatlan úton* haladnak.

Reális és irreális veszélyek vs. reális és irreális szorongások

Kiindulásként leszögezhetjük: a lakosság túlnyomó többsége a veszélyek közül csaknem kizárólag a magát vagy környezetét nyomban fenyegető veszélyekre mutat érzékenységet.²⁸ Ez nem azt jelenti, hogy más veszélyekről nem tud, csupán azt, hogy azokat minőségileg megkülönböztetve hátrébb rangsorolja a közvetlen környezetéből nap mint nap érkező vélt vagy valós támadásoknál. Ez együttal azt is jelen-

²⁷ Vannak kriminológusok, akik erről az igényről már évtizedekkel ezelőtt lemondtak, mert rájöttek, hogy az oktatás és a sikeres megelőzés között gyakran semmiféle, vagy bonyolultságuknál fogva feltárhatatlan összefüggések vannak. Így: TÖRNUDD, P.: The Futility of Searching for Causes of Crime. *Scandinavian Studies in Criminology*, Vol 3. 1971. 23–33. o.

²⁸ Ezt az állítást igazolja valamennyi, az OKRI-ban végzett (részben nemzetközi összehasonlításban is helytálló) kutatás. Ezek egy részéről fentebb beszámoltam.

ti, hogy az „átlagember” gyakran a valós és a vélt veszély közvetlensége, veszélyessége tekintetében nagyságrendeket téved.²⁹ A sok embert érintő károkozásokról és ezek lehetséges következményeiről pedig semmiféle reális elképzelése nincs. Igaz ez annak ellenére (vagy talán épp amiatt), hogy évtizedek óta a vizuális kultúra egyik éltető eleme a horrorisztikus katasztrófafilmek nagyközönség előtti vetítése. A bemutatók előbb a mozivásznak előtt ülőkre gyakorolhattak hatást, majd az egész, legtöbbször erőszakbrázolással párosuló borzongáskeltés átterjedt a számítógépes kultúra fogyasztóira, később a házimozik vetítéseit elvezőkre. A vizuális erőszak különféle fajtáinak a lakosság egyes rétegeire gyakorolt hatásával ma már tengernyi irodalom foglalkozik.³⁰ Ezek között viszonylag csekély számban találhatók olyanok, amelyek azt elemzik: mennyire válik a nézők (áttételezve a lakosság meglehetősen széles rétege) számára meseszerűvé mindaz, ami tulajdonképpen a valóság (jelen és jövő) kiszínezett audiovizuális ábrázolásában tudatosul, majd az ismétlődések hatására a tudattalanban mélyen rögzül.

A lakosság többsége – és ebben főként az aktuálisan épp ellenzékben levő politikusok jelentősen „megtámogatják őket” – akkor is a közbiztonság romlását érzékeli, amikor erre semmiféle oka nincs (mikorben fogalma sincs a bűncselekmények valós számáról, a bűnözés szerkezetének összetételéről, a bűnözés alakulásában bekövetkező változásokról).³¹ Emiatt olyan helyeken és olyan rétegek, embercsoportok szoronganak, amelyek, illetve akik az objektívnek tekinthető szám adatok ismeretében a többségnél nagyobb biztonságban vannak³² stb.

Az emberek egy részét – tekintettel többek között arra, hogy manapság az információhalmazok nagysága miatt a teljes körű tájékozódásra gyakorlatilag nincs lehetőség – sikerül többféleképpen is „megvezetni”. Egyrészt úgy, hogy „hitelt érdemlő forrásokból származó információk alapján” például bizonyos, többé-kevésbé körbehatárolt személyi kör iránt indokolatlanul vagy aránytalanul megnöveli veszélyérzetüket, s ezáltal fölösleges szorongást idéznek elő. Másrészt úgy, hogy „elaltatják” még meglévő veszélyérzetüket is, például azáltal,

²⁹ DUNAVOLGYI Szilveszter: Közvélemény-kutatás a közbiztonságról és a rendőrségről. In IRK F. (szerk.): *Aldozatok és vélemények I.* OKRI, Budapest 2004. 85–120. o.

³⁰ A témára a Google keresőmotor 85 700 magyar nyelvű forrást jelöl meg.

³¹ KÓ: i. m.

³² KEREZSI K. – FINSZTER G. – KÓ J. – GOSZTONYI G.: *Nagyvárosi bűnözés.* OKRI–Bíbor Kiadó, 2003.; továbbá: BARABÁS T. – IRK F. – KOVÁCS R.: *Félelem, bűnözés és bűnmegelőzés Európa öt nagyvárosában.* OKRI, Budapest 2005.; BARABÁS Tünde (szerk.): *Épített környezet – bűnözés – szituációs bűnmegelőzés.* OKRI, 2008.

hogy háttérbe szorítják, elhallgattatják azok hangját, akik a „nem szalonképes” veszélyekre hívják fel a figyelmet. Így fordulhat elő, hogy például több erőfeszítés történik a drog-ellenes küzdelemre, mint az alkoholizmus visszaszorítására. Amennyiben a félrevezetések indítékai után kutakodunk, előbb-utóbb mindig valamilyen érdek érvényesítési szándéka bukkan elénk. Az ellentmondó információk közötti eligazodás, az igazság kiderítése, az egyén számára helyes döntés megtalálása olykor nem egyszerű.³³

Feltehető a kérdés, hogy gyorsan változó világunkban – ilyen lakossági ismeret(hiány) és támasz(hiány) mellett – *milyen bűnöket és milyen súlypontokkal deklaráljunk*. A bűnmegelőzés eszköztárát miképpen lehet úgy megújítani, hogy egyrészt ne szakadjon el a büntetőjogtól, sőt kedvező befolyást gyakorolhasson annak modernizációjára, másrészt hozzájárulhasson a lakosság valóság-adekvát értékrendjének kialakulásához, azaz a rizikótársadalom tényének elfogadásához, annak folyamánképp pedig a veszélyforrások prioritásának átrendezéséhez, illetve e változások tudatosulásához.

Szabadság és rend: az új hierarchia építménye

Abban ma már csaknem valamennyi társadalomtudós egyetért, hogy új világrend van kialakulóban, amit a korábbiaktól eltérő szabályszerűségek jellemeznek. Viszont mind a gazdaság-, mind a társadalomtudománnyal foglalkozó specialisták körében teljes a bizonytalanság arról, hogy ez a gyökeres *változás milyen irányban* halad tovább. Az elméletek száma meglehetősen nagy annak függvényében, hogy a társadalom alakulását befolyásoló determinánsok közül melyeket veszik egyáltalán

³³ Sokan gyanakodnak, hogy például az ózonlyuk növekedése és csökkenése körüli hisztériát valójában nagyhatalmú, testápoló szerekre, gyógyszergyártásra szakosodott multinacionális cégek, szépségszalonok gerjesztik, de legalábbis a félelemből keletkező haszon náluk csapódik le. Az ellentmondásos információkra példa: „A bőr rák megelőzésére hasznosabb módszer a napozás kerülése, mint a napsugár káros hatásai ellen óvó olajok és krémek használata” – ezt tartalmazza *a news bőrgyógyászok* által a *The Lancet* című brit folyóirat számára írt, annak legfrissebb számában közölt tavaszi figyelemztetés. (Forrás: *HVG*, 2007. május 4.) Majd alig két és fél hónap múltán egy hasonlóan hitelesnek tekinthető információ: „Mindössze napi kétórányi napozás felére csökkenti bizonyos daganatos betegségek kialakulásának kockázatát a napsütés hatására keletkező D-vitamin révén – állítják olasz kutatóorvosok. ... Előfordul, hogy a bőrráktól való félelmünk miatt nem megyünk a napra, ám ezzel sokkal nagyobb kárt okozunk a szervezetünknek” – jelentette ki a *bőrgyógyászok szövetségének elnöke*. (Forrás: *HVG*, 2008. július 17.)

figyelembe (veszik észre), s az észlelt jelenségeknek, ezek egymásra gyakorolt hatásának mekkora fontosságot tulajdonítanak, mit tekintenek kedvező és mit kedvezőtlen változásnak, s hogy a pozitív és negatív determinánsokat milyen prioritási rangsorba állítják.

Egyebek mellett ezért is érthetetlen, hogy a társadalmi bűnmegelőzés (amit a nemzetközi szakirodalom – azonos tartalommal – szociális bűnmegelőzésnek nevez) képviselői miért hiszik azt, hogy a jelenleg észlelt folyamatok nemcsak hogy változatlanul maradnak, a maival azonos irányban fejtik ki hatásukat, hanem azt is, hogy nem kerülnek ebbe a ma ismert szisztémába olyan meghatározó erővel bíró elemek, amelyek „feje tetejére állítják” a jelenlegi rendszert. (Megaladná e dolgozat terjedelmét annak vizsgálata, hogy az egész prevencióspolitikában mekkora súllyal vannak jelen a tudományos felismeréseken alapuló szempontok, és mekkorával a napi politikai elvárások teljesítésének „kényszeréből” fakadó intézkedések.) A változatlanságba vetett hit, amit nem támasztanak alá a társadalmi-gazdasági kutatások, a kriminológia tudományától remélt kreatív gondolkodást részben késleltetik, ami meggátolja, de legalábbis lelassítja a bűnügyi tudományok több más területén is szükségessé vált átalakulást. A helyzet annál súlyosabb, mert az utóbbi visszahat a társadalomtudományok egyéb területeinek fejlődésére is. (Gondoljunk például arra, hogy mikor hívták fel a figyelmet az első kutatások az iskolán belüli erőszak új formáira, s mikor és milyen minőségű és végkimenetelű reakciók születtek és születnek a legutóbbi időkben erre, a jövő generáció szocializálódása szempontjából döntő fontosságú jelenségre.)

Az utóbbi évtizedekben sokan és sokrétű megközelítésben foglalkoztak a *szabadság és rend* viszonyával. (Ismeretes olyan – elsősorban politikai felhanggal bíró – szlogen is, amelyik a szabadság rendjét hirdeti.) Vannak, akik a fanatizmus határát súrolva hirdetik a szabadság prioritását a renddel szemben. Ami persze álságos megközelítés, mert ha valaki a szabadságot akár erőszakos beavatkozással (valószínűleg ez meg katonai, gazdasági vagy csak politikai nyomásgyakorlás formájában) is ki kívánja kényszeríteni, az lényegében a szabadságot áldozza fel egy általa ideálisnak tartott rend oltárán. Közelmúltunk történelme éppúgy, mint jelenkorunk számos ilyen példával szolgál. Az pedig természetes védekezésnek tekinthető, ha – akármilyen, itt nem részletezhető ok folytán – az ajándékozó szabadság-preferenciáját egy teljesen más kultúrán és szokásvilágban szocializálódott társadalom nem fogadja be, nem akarja magáévá tenni. A másság elismerése mint alapvető emberi és szabadságjog nemcsak azonos kultúrán belül érvényes, hanem kultúráközi érték is kell, hogy legyen.

Bár látszólag az említett fejtegetésnek semmi köze a nemzeti bünygi tudományokhoz, azok jelen állapotához és jövőbeni alakulásához: a következőkben talán sikerül bizonyítanom, hogy ez hatalmas tévedés, aminek fel nem ismerése rövid időn belül súlyos következményekhez vezethet.

Piramistársadalmak káosza és a világrizikó-társadalom következményei

Számos tényező együttes hatása eredményeképp a XXI. század világrendszere jelenleg működőképesnek látszik. Ennek a szisztémának az egyik gyenge láncszeme az a „fekete doboz”, amit nem ismerünk, s ennek következtében gyakran épp „csak” az nem észlelhető (s ami még nagyobb baj: még csak nem is tudható), hogy milyen erők hatására történnek a változások. Más szavakkal kifejezve: áttekinthetetlen az a háló, ami a teljes rendszert fenntartja. Pozitív és negatív részelemeket ismerünk belőle. Különbféle olyan teóriákban sem szenvedünk hiányt, amelyek megjósolják (tudományosabb kifejezéssel élve: prognosztizálják), hogy bizonyos folyamatoknak mik lesznek a várható következményei. Példaként ezek közül néhány: ismerünk elméleteket arról, hogy egy országban belül a társadalmi rétegek közötti különbség növekedése egy bizonyos (de mekkora?) határt átlépve társadalmi robbanáshoz vezet. Gyakran hallani a humanitárius katasztrófákról, a politikai és a gazdasági migráció kezelhetőségéről (kezelhetetlenségéről, de bekövetkezésük körülményeiről már szinte semmit), ezek rövid, közép és hosszú távú következményeiről (de hogy ezek mik lesznek, arról legfeljebb találgatások folynak), a kultúrák és a rájuk települő vallási konfliktusok várható hatásairól, a népességrobbanásról, az energiagazdálkodás természeti és társadalmi problémáiról. Sok szó esik a pénzügyi ellentmondásairól, a világgazdaság valódi mozgatóiról, a spekulációs és nem termékalapú pénzmozgásokról, általában a tőzsdéknek az emberek gazdasági helyzetére gyakorolt hatásáról stb. Ezeknek az „elméleteknek” többsége sötét jövőt fest elénk, s a megoldás kulcsát legfeljebb abban látják, hogy az emberiség eddig is túlélte mindent, majd kitalálnak ezután is valamit... Vagy nem, és akkor itt a vég!³⁴

Eközben azt is látjuk, hogy ezek a most csak példászerűen felsorolt jelenségek és folyamatok a *világ kormányai által* valóban egyre kevésbé kontrollálhatók. Ami „csak” azért baj, mert miközben egyrészt – bár nagyon eltérő szempontok alapján – a kormányok kialakítanak bizo-

³⁴ Nem állhatom meg, hogy itt ismét ne utaljak Lomborg korábban már hivatkozott könyvében foglaltakra.

nyos elképzeléseket jóról és rosszról, megengedett és tiltott tevékenységekről (sőt olykor ebben országhatárokon belül és kívül, legalábbis a szavak szintjén, egyezsége de minimum kompromisszumra jutnak), addig működik egy *másik láthatatlan erőter*, amelyik mindezekről függetlenül, sőt gyakran ezek ellenében alakítja ki saját érdek- és értékszferáját. Méghozzá egyre inkább úgy, hogy rendszer-jellemzői folytán ez utóbbi nem illeszthető be a látható „*bivatalos*” erőter által definiált felfogások halmazába. Ennek pedig az a következménye, hogy gyakran a *bivatalos erőter* a legalitás körében jogi (így büntetőjogi) eszközökkel *befolyásolható*, míg a *láthatatlan erőter*ben tevékenykedők olyan módszereket használnak, amelyekre az államok hagyományos eszköztárai *nem vagy csak korlátozott mértékben* képesek befolyást gyakorolni.

Ennek a *láthatatlannak elnevezett erőternek az alapértékeiről is vita* folyik, nemhogy a kezelésükre állnának megoldások rendelkezésünkre. Megint erőteljes leegyszerűsítést alkalmazva: egyes problémákra más megoldásokat javasolnak például az ún. első, a második és a harmadik világ országainak kormányai, s mást a legfejlettebb (pontosabban: a pillanatnyilag a felszínen magukat legnagyobb gazdasági hatalommal rendelkezőkként feltüntető) ipari országok (G8-ak). Ismét más megoldásmódot tartanak kívánatosnak az Európai Unió (régi és új, skandináv, közép-európai, mediterrán, kelet-európai) tagállamai, az ENSZ-be csoportosult államok és ezek különböző csoportjai, az Afrikai Egység-szervezet tagjai, az ASEAN-ba tömörültek, az atomcsapásra alkalmas fegyverrel rendelkezők, az olaj- és gázmonopóliumot uralók, és így tovább.

Ami pillanatnyilag azonos jellemzőnek tűnik valamennyi látható és láthatatlan erőterben működő hatalom számára, az a *rövid távú gondolkodás* és e szemléletet követve a *minél gyorsabb és nagyobb haszonszerzés, illetve kárenyhítés*.

A szociológusok legkiválóbbjai évtizedekkel előbb, a bűnügyi tudományok művelőinek egy kisebbsége a legutóbbi időben kezdtek el foglalkozni e „szép új világ” mindeddig ismeretlen és a korábbi időszakok jellemzőitől merőben eltérő szabályszerűségek és lehetséges következményeik megismerésével. A kockázat-társadalom (rizikótársadalom) jellemzőinek és az új változások lehetséges hatásainak feltárása e szakemberek szerint halaszthatatlan feladat. Ellenkező esetben olyan visszafordíthatatlan természeti és/vagy társadalmi folyamatok indulnak be, amelyek már kezelhetetlenné válnak, s ez nemcsak a

mai jóléti társadalmak, hanem a világ túlnyomó részét taszítja káoszba.³⁵

Paradigmaváltás tehát tovább nem halogatható, a régről ismert problémák mellé olyan újak társultak, amelyek hatékony kezelést, s ami ezzel együtt jár, az eddigi prioritások újragondolását és új prioritásokat, ezekhez új megoldásokat tesz szükségessé.³⁶

³⁵ E nézet legelismertebb képviselője: BECK, Ulrich: *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba*. Budapest 2003.; Ugyanő: *Weltrisikogesellschaft*. Suhrkamp, 2007. Sokan azonban a teljes kérdéskört egyoldalú – gyakran rövid távon gazdasági nyereséget jelentő – megközelítésben „adják be” a közvéleménynek. Erre figyelmeztet például LOMBERG, Bjorn: *Cool it – Hidegvér!* Typotex, 2008.

³⁶ Ebből a szempontból a büntetőjog területén úttörő munkának tekinthető: SIEBER, U.: *Grenzen des Strafrechts*. *ZStW*, 119. 2007. Heft 1., 1–68. o.